

پیشگفتار

کتاب در فصل مقدماتی نگاهی اجمالی به تحولات مهم بین‌المللی از رنسانس تا قرن نوزدهم میلادی دارد و می‌کوشد علل مؤثر در شکل‌گیری نظام بین‌الملل تا قرن نوزدهم را تحلیل کند. ویژگی‌های نظام بین‌المللی در قرن نوزدهم از جمله مباحثی است که این فصل بدان پرداخته است. فصل اول با عنوان دوران صلح مسلح از روند تداوم موازنه قوا در قالب نظام اتحادهای دوگانه صحبت می‌کند و نهایتاً به تحلیل ریشه‌های فروپاشی نظام موازنه قوا می‌پردازد. فصل دوم به تحلیل حوادث دوران جنگ جهانی اول و آثار آن می‌پردازد. فصل سوم به تفوق گذرای آرمان‌گرایی در نظام بین‌المللی می‌پردازد و درباره کنگره صلح ورسای، جامعه ملل و دوره ثبات و آرامش بحث می‌کند. فصل بعدی، تحولات فروپاشی نظام امنیت دسته‌جمعی را مورد بررسی قرار می‌دهد و با بحث پیرامون ظهور توتالیتاریسم، تحولات بین‌المللی تا جنگ جهانی دوم را تجزیه و تحلیل می‌کند و نهایتاً فصل پنجم تحولات و فراز و نشیب‌های جنگ جهانی دوم را مورد ارزیابی قرار می‌دهد.

در اینجا جا دارد از همکاری صمیمانه مسئولان محترم «سمت» که امکان چاپ مجموعه حاضر را فراهم کردند به‌ویژه جناب آقای دکتر ابراهیم برزگر مدیر گروه علوم سیاسی سمت، سرکار خانم معصومه اروانه ویراستار، خانم میچکا کتاب‌الله‌زاده، آقای محمود جوان، حروفچینان گرامی و گروه چاپ به ویژه آقای محمدرضا یعقوبی تشکر شود و همچنین وظیفه دارم از همسرم خانم دکتر محبوبه منصوری خرقانی که به رغم تخصص متفاوتشان، با توجه به تسلط به دو زبان انگلیسی و فرانسه در ترجمه بسیاری از متون اینجانب را یاری کردند تشکر کنم و از مجموعه دانشجویان و خوانندگان گرامی انتظاری جز دعای خیر برای عالم اخروی خود و والدینم ندارم.

مجید بزرگمهری

بهار 1384

مقدمه

در دفتر سالکان دانش

نام تو هماره بد سر آغاز

گذشته مظهر عبرت‌آموزی و چراغ راهنمای امروز و رهگشای آینده است. تاریخ، انبوهی از تجربیات نوزشمنده گذشتگان را برای ما به ارمغان می‌آورد، تجربیاتی که چون لب بگشایند از حوادث نیک و بد، از ددمنشیه‌ها، و نوع دوستی‌ها و ایثارها سخن خواهند گفت.

بسیاری از حوادث امروز ریشه‌ای ژرف در گذشته دارند و درک ابعاد تحولات کنونی در پرتو شناخت

گذشته میسر می‌گردد. تاریخ روابط بین‌الملل که به بحث تاریخی و تحلیلی در ارتباط با رخداد‌های مهم در روابط حاکم بر نظام بین‌المللی می‌پردازد، زیرمجموعه‌ای از رشته‌های آموزشی علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و تاریخ تلقی می‌شود. نظریات مربوط به روابط بین‌الملل و تاریخ چه در تدوین و چه در اثبات دیدگاه‌های خود به این رشته متوسل می‌شوند. در واقع تاریخ روابط بین‌الملل مبنای برخی از رشته‌های آموزشی را تشکیل می‌دهد.

این کتاب با عنوان تاریخ روابط بین‌الملل (1870-1945 م) تدوین شده است. تلاش مؤلف این است که ضمن تشریح مقدماتی وضعیت نظام بین‌المللی قرن نوزدهم میلادی با یک نگرش ساختاری و تا حدی واقع‌گرا و با ترسیم نظام حاکم بر روابط بین‌الملل در دوره مورد بحث، داده‌های مهم و سرنوشت‌ساز تاریخی را به تفصیل توصیف و تحلیل کند.

هدف از نگارش این کتاب تدوین منبع درسی جامع و کاملی برای درس سه واحدی تاریخ روابط بین‌الملل 1870-1945، از مجموعه دروس کارشناسی رشته‌های علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و تاریخ است، ضمن اینکه این کتاب می‌تواند منبع مفیدی برای عموم محققان تاریخ و حتی علاقه‌مندان به مباحث تاریخی باشد.

با توجه به تدریس درس تاریخ روابط بین‌الملل طی چند نیمسال تحصیلی گذشته در دانشگاه‌های کشور احساس کردم منابع موجود، کفایت نیاز آموزشی دانشجویان را نمی‌کند و هر یک از منابع به‌رغم اینکه از غنای قابل تقدیری برخوردارند، کاستیهایی نیز دارند. بر همین اساس، تصمیم به گردآوری و تدوین کتابی در این زمینه گرفتم و مجموعه حاضر، حاصل تلاشی سه‌ساله است. این کتاب می‌کوشد مجموعه ادبیات لازم در حوزه تاریخ روابط بین‌الملل را برای دانشجویان و محققان آماده سازد و ذهن عزیزان را با دامنه وسیع متغیرهای متنوعی که به فراخور موضوع در شکل‌گیری تحولات نقش اصلی داشته‌اند، آشنا سازد.

این مجموعه چند ویژگی دارد. اول اینکه کتاب با بررسی اجمالی برخی از تحولات کلیدی از دوره رنسانس به بعد، به شکلی ریشه‌ای علل تحولات بین‌المللی در قرن نوزدهم را تحلیل کرده است و در واقع سعی کرده پیوستگی متغیرهای فرهنگی، اجتماعی - اقتصادی و ایدئولوژیک را با تحولات سیاسی و بین‌المللی نشان دهد. به طور مثال نمی‌توان تأثیر انقلاب صنعتی در اروپا را در تفوق قدرت نظامی اروپا در قرن نوزدهم نادیده گرفت.

دوم اینکه سعی شده تا جایی که ممکن است، دقت لازم در رخداد‌های تاریخی به عمل آید تا خواننده نسبت به زوایای موضوع نیز آشنا شود. سوم اینکه تلاش شده تا رابطه هر یک از حوادث با روند کلی حاکم بر نظام بین‌المللی تحلیل شود تا محقق در انبوه رخدادها متحیر نماند. چهارم اینکه کوشش شده با ارائه نقشه‌های لازم و معتبر، امکان درک موقعیت جغرافیایی حوادث برای خواننده مهیا شود. پنجم اینکه منابع مورد استفاده همگی از منابع معتبر مباحث تاریخ روابط بین‌الملل هستند که بیشتر توسط محققان و مورخان برجسته تاریخ روابط بین‌الملل، تاریخ اروپا و تاریخ عمومی به رشته تحریر درآمده‌اند.

- چهارچوب نظری: با عنایت به اینکه هدف اصلی از تألیف این کتاب ارائه تحلیلی مناسب از تحولات مهم تاریخ روابط بین‌الملل و کمک به توسعه دانش روابط بین‌الملل به صورت یک حوزه تخصصی است،

پیش‌بینی چهارچوب نظری اهمیت بسیاری دارد.

در دوره مورد مطالعه ما، متغیرهای متعدد سیاسی- فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی، هر یک با ابعادی متنوع در تحولات بین‌المللی مؤثر بوده‌اند که محقق در بررسی آنها، بدون داشتن یک چهارچوب نظری دچار سردرگمی در داده‌ها شده، از تبیین روندی مشخص در تحولات بین‌المللی باز می‌ماند.

کنت والتز¹ که در تبیین چهارچوب نظری مطالعه خود از دیدگاه‌های او بهره فراوان برده‌ایم، با تأکید به ضرورت نظریه‌پردازی برای جمع‌آوری اطلاعات و توضیح حوادث بین‌المللی، معتقد است که عصاره هر نظریه باید بر پیوند میان مفاهیم نظری و متغیرهای جوهری روابط در صحنه واقعی بین‌الملل استوار باشد. والتز تصریح می‌کند که بدون مفاهیم نظری، جمع‌آوری استقرایی اطلاعات، ما را به توصیف واقعیات- آن هم گاه ناصحیح- رهنمون خواهد کرد. با توجه به پراکندگی اطلاعات در گسترده‌ترین سطح جامعه بشری، یعنی جامعه بین‌المللی، والتز اعتقاد دارد که در نظریه‌پردازی روابط بین‌المللی به پیش‌فرضهای ذهنی نیاز داریم.²

برای تدوین چهارچوب نظری، همخوانی چهارچوب مذکور با تحولات

دوره مورد مطالعه ضروری است. در واقع باید ویژگیهای نظام بین‌المللی در قرن نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم را اساس و بنیان کار قرار داد و مطابق با آن کار کرد.

رویکردهای موجود در مطالعات تاریخ روابط بین‌الملل

می‌توان رویکردهای موجود را از زوایای مختلف بررسی کرد. پتر آر. بکمن³ مطالعات تحولات روابط بین‌الملل را به دو رویکرد تاریخی و علمی تقسیم کرده است. وی می‌گوید که رویکرد تاریخی صرفاً به تجزیه و تحلیل انفرادی وقایع می‌پردازد و برای هر حادثه پرونده خاصی باز می‌کند، که این شیوه برای مطالعات خردگرایانه شیوه مناسبی است.

در این رویکرد، هر حادثه و تحولی، ویژگی خاص زمانی و مکانی خود را دارد و قابل تعمیم نیست. رویکرد علمی، گرایش به تدوین الگو در سیاست بین‌المللی دارد و در واقع می‌خواهد علاوه بر کشف ماوقع، وظیفه پیش‌بینی و توصیه را نیز با علم تاریخ مرتبط سازد.

از نظر بکمن، «کلی‌سازی دقیق»⁴ محصول رویکرد علمی است. این رویکرد به محقق اجازه می‌دهد تا به ارائه تعاریف، اندازه‌گیری و محک‌زدن فرضیات بپردازد. بکمن در توضیح رویکرد علمی، وجود چهار گرایش متمایز را نزد محققان بر می‌شمارد:

1. گرایش بومی و محیطی⁵ که متغیرهای تحولات بین‌المللی را در سایه فرهنگ سیاسی مربوط به یک ملت یا یک حوزه جغرافیایی مطالعه می‌کند.

2. گرایش تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازی⁶، که در آن توجه محقق عمدتاً معطوف به روند شکل‌گیری سیاست خارجی است و خروجی این فرایند به عنوان تصمیمات و مواضع کشورها مطرح می‌شود.

¹ . Kenneth Waltz

² . سیف‌زاده، حسین؛ نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل، مبانی و قالبهای فکری؛ ص 20.

³ . Peter R. Beckman

⁴ . accurate generalization

⁵ . the domestic and environmental factor approach

⁶ . the policy maker and policy making approach

3. گرایش تعاملی¹ که با بررسی روابط متقابل و تداخل سیاستهای خارجی کشورها به تحلیل مجموعه‌های حاصل از روابط می‌پردازد.

4. گرایش سیستمی² که ضمن داشتن مشابهتهایی با سه گرایش قبلی، عمدتاً به روند توزیع قدرت ملل و آثار توزیع قدرت در ایجاد یک نظام بین‌الملل می‌پردازد.³ دکتر احمد میرفندرسکی در ترجمه کتاب مبانی و مقدمات تاریخ روابط بین‌الملل، اثر ارزشمند دو مورخ بزرگ تاریخ معاصر، پی‌یر رونون و ژان باتیست دوروزل، در مقدمه ترجمه با تکیه بر مباحث تفصیلی کتاب به دو رویکرد مطالعات تاریخی اشاره می‌کند. رویکرد اول که سنتی نامیده می‌شود صرفاً به مناسبات میان حکومتها می‌پردازد و بیش از هر چیز، منافع سیاسی دولتها برای تأمین امنیت و کسب قدرت را محور بررسی خود قرار می‌دهد. در این رویکرد، توجه اصلی محقق به دستورالعملها، گزارشهای دیپلماتیک و اظهارنظرهای رجال سیاسی می‌شود. رویکرد دوم که از نظر مترجم، اقتباس آن برای مطالعه دوره اواخر قرن نوزدهم و ابتدای قرن بیستم ضروری است، مطالعه و غور در حیات مادی و معنوی جوامع انسانی است و بررسی متغیرهای تأثیرگذار در شکل‌گیری سیاستهای خارجی و بین‌المللی کشورها را قبل از مطالعه سیاستها مدنظر قرار می‌دهد و طی آن متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و حتی شخصیتی بازیگران را نیز به بازمینی می‌گذارد.⁴

اتخاذ هر یک از این رویکردها اگرچه مزایایی برای محقق دارد، او را از پرداختن به برخی از زوایای مهم باز می‌دارد. تحولات بین‌المللی دوره مورد مطالعه ما نیازمند خردنگری برای درک ریشه‌های تحولات، محتاج کلان‌نگری برای شناسایی فرایندها، مطالعه اسناد و گزارشهای دیپلماتیک، و سرانجام درک بسترهای اجتماعی- فرهنگی و سیاسی است. لذا با توسل به شیوه برخی از نظریه‌پردازان - مباحث روابط بین‌الملل مبنای کار خود را ترکیب دو سطح تحلیل خرد و کلان، با تکیه بر سطح تحلیل کلان، قرار می‌دهیم. به عبارت دیگر ضمن اینکه می‌کوشیم تا حد معینی خردنگر باشیم و علل و ریشه حوادث را بررسی کنیم، از بررسی بر هم کنش حوادث نیز غافل نمی‌مانیم و سعی می‌کنیم روند حوادث را در قالب یک الگو عرضه کنیم. ماکس گونل⁵ در کتاب ارزشمند خود با عنوان روابط بین‌الملل با تفکیک مقدماتی دو سطح تحلیل کلان و خرد، از ضرورت ترکیب این دو سطح در مجموعه مطالعات روابط بین‌الملل صحبت می‌کند.⁶ تلاش ما ما نیز این است که هر واقعه‌ای را از منظری نزدیک بررسی کنیم و ضمن شناسایی ابعاد آن، به تأثیرات آن در شکل‌گیری نظام بین‌المللی و ساختار آن بپردازیم.

حال که سخن از نظام بین‌المللی و ساختار آن به میان آمد، نباید به نظریاتی که توصیف‌کننده نظام بین‌الملل قرن نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم‌اند بی‌توجه باشیم. سایه مفروضات «رنالیسم سیاسی» و «نظریه موازنه قوا» بر تحولات بین‌المللی این دوره سنگینی می‌کند. بنا به نظر بسیاری از نظریه‌پردازان روابط

1 . the interaction approach

2 . system approach

3 . Beckman, Peter R.; World Politics in the Twentieth Century; pp. 1-29.

4 . رونون، پی‌یر و ژان باتیست دوروزل؛ مبانی و مقدمات تاریخ روابط بین‌الملل؛ ص 8-9.

5 . Max Gounelle

6 . Gounelle, Max; Relations Internationales; pp. 2-3.

بین‌الملل و مورخان قرون نوزدهم و بیستم، ساختار توازن قوا¹ به طور خاص طی سالهای 1815-1914 بر نظام بین‌المللی حاکم بوده است.² و³

به نظر می‌رسد آخرین اصلاحاتی که در مجموعه نظریات رئالیسم سیاسی در قالب نئورئالیسم⁴ و گام بعدی آن رئالیسم ساختاری⁵ رخ داده می‌تواند بیش از سایر نظریه‌های روابط بین‌الملل الگوی نظری ما در مطالعه این دوره تاریخی قرار گیرد.

اثبات این مدعا مستلزم توجه به نکاتی است که در پی می‌آید. قدمت رئالیسم سیاسی به تاریخ یونان باستان و نوشته‌های توسیدید⁶ در قرن پنجم قبل از میلاد باز می‌گردد.⁷

توسیدید مورخ و نویسنده کتاب تاریخ جنگ‌های پلوپونز از نخستین اندیشمندانی است که اندیشه واقع‌گرایی (رئالیسم) را در روابط میان واحدهای سیاسی جهان مطرح ساخت.⁸

تأثیرات این نوع تفکر را ما در عصر ماکیاوول و به خصوص دوره «هابس» در نیمه قرن هفدهم می‌بینیم. ولی ارتباط میان رئالیسم و نظریات بین‌المللی در قرن بیستم قوت گرفت.⁹

به دنبال رشد عقاید آرمان‌گرایی (ایدئالیستی) در روابط بین‌الملل که ناشی از شکست نظریه موازنه قوا در جلوگیری از جنگ جهانی اول بود، مؤسساتی مانند صلح بین‌المللی کارنگی در ایالات متحده امریکا و بین‌الملل‌گرایان لیبرال مانند پیتمن پوتر¹⁰ و جیمز شاتول¹¹ در امریکا و نورمان آنجل¹² و آلفرد زیمرن¹³ در بریتانیا به تبلیغ نظریات آرمان‌گرایی در روابط بین‌الملل پرداختند. اما از آنجا که بحرانهای دهه سی، آرمان‌گرایی را شدیداً مورد تردید قرار داد، مجدداً دیدگاه‌های رئالیستی شکل گرفت.

در واقع ی. اچ. کار¹⁴ که در سال 1936 م خدمات دیپلماتیک را کنار گذاشته بود، تدریس روابط بین‌الملل در دانشگاه را شروع کرد و با انتشار کتب بیست سال بحران 1919-1936 و مقدمه‌ای بر مطالعه روابط بین‌الملل برای نظریه رئالیسم سیاسی، جایگاه ویژه‌ای در مطالعات روابط بین‌الملل باز کرد و نظریه موازنه قوا را در شکل علمی آن مطرح ساخت. نظریه‌پرداز معروف دیگر در نظریه موازنه قوا، هانس جی. مورگان¹⁵ بود که در نخستین کتاب خود با عنوان مرد علمی در برابر سیاستهای قدرت در 1946 م و

1 . balance of powers

2 . فرانکل، جوزف؛ روابط بین‌الملل در جهان متغیر؛ ص 214.

3 . امرسون ام. نیو در کتاب موازنه قدرت، ثبات در نظامهای بین‌المللی ص 58، کوشیده است که تحولات تاریخی حداقل از قرن شانزدهم به بعد را در چهارچوب نظریه موازنه قوا توضیح دهد.

4 . neorealism

5 . structural realism

6 . Thucydides

7 . Donnelly, Jack; Realism and International Relations; p. 1.

8 . نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل، مبانی و قالبهای فکری؛ ص 143.

9 . Ibid.; pp. 27-28.

10 . Pitmann Potter

11 James Shotwell .

12 Norman Angell .

13 Alfered Zimmern .

14 . A. H. Carr

15 . Hans G. Morgenthau

نوشته‌های دیگرش از جمله سیاست میان ملل به قالب کلی مکتب رئالیسم در حوزه مطالعات روابط بین‌الملل شکل تازه‌ای بخشید.

البته نباید فراموش کرد که «کار» و «مورگانتا» نظریات خود را مدیون دیدگاه‌های یک روحانی پروتستان امریکایی به نام رینهولد نیبور¹ (1892-1971) و کتاب او به نام *انسان اخلاقی و جامعه غیر اخلاقی* است. سخنرانی‌های جرج کنان²، معمار سیاست خارجی آمریکا در دیپلماسی سددبندی³، در دانشگاه دانشگاه شیکاگو که در 1951 منتشر شد و کتاب معروف وی با عنوان *واقعیت‌های سیاست خارجی آمریکا* (1954) به مجموعه نظریات رئالیسم در روابط بین‌الملل شکل کامل‌تری بخشید و دیدگاه‌های محققان دیگر مانند «ریموند آرون»⁴ (1904-1983) جامعه‌شناس، نیکلاس اسپایکمن⁵ (1893-1943)، فردریک شومان⁶، شومان⁶، رابرت اشتراوس هوپه⁷ و از همه مهم‌تر هنری کیسینجر⁸ و جان هرز⁹، در تکوین مکتب رئالیسم در روابط بین‌الملل بسیار مؤثر بود به طوری که این مکتب سیطره کامل بر مطالعات روابط بین‌الملل تا نیمه‌های دهه شصت داشت.¹⁰

در بیان مفروضه‌های اصلی نظریه موازنه قوا باید توجه داشت که اصطلاحاتی مانند توزیع قدرت، تعادل قوا میان دو یا چند قدرت متخاصم و تفوق نیرو نقش کلیدی دارند. همچنین بایستی به دو عنصر محوری این نظریه یعنی قدرت و منافع ملی به عنوان انگیزه‌های واقعی دولت‌ها اشاره کنیم.¹¹

این فرضیه که روابط بین‌الملل مبتنی بر منافع ملی است که با اعمال زور کسب می‌شود در کانون نظریه موازنه قوا قرار دارد.¹² منافع ملی از انگیزه تمایل به بقا سرچشمه می‌گیرد. نظریه‌پردازی مورگانتا و دیگر نظریه‌پردازان موازنه قدرت، عمدتاً بر تجربیات تاریخی سه قرن اخیر به‌ویژه 1648-1789 م و دوره ثبات صدساله 1815-1914 م استوار بود. مورگانتا ثبات نسبتاً طولانی دوره مذکور را ناشی از سازوکار موازنه قوا می‌داند.¹³

هر یک از نظریه‌پردازان موازنه قوا، مفروضه‌های خاص و در مواردی مشترک را برای نظام موازنه قوا مطرح کرده‌اند که ارائه فهرست کامل آن از حوصله این کتاب خارج است. اما می‌توان موارد زیر را به طور مختصر مطرح ساخت:

1 . Reinhold Neibuhr

2 . George Kennan

3 . containment

4 . Raymond Aron

5 . Nicolas Spykman

6 . Frederick Schuman

7 . Hupé-Robert Strausz

8 . Henry Kissinger

9 . John Herz

10 . Realism and International Relations; pp. 27-28.

11 . سیف‌زاده، حسین؛ نظریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل؛ ص 59.

12 . Roche, Jean-Jacques; Théorie des Relations Internationales; p. 39.

13 . همان؛ ص 60.

1. دولتهای ملی بازیگران اصلی نظام بین‌المللی به شمار می‌روند.¹
2. سیاست بین‌المللی، کشمکش بر سر کسب قدرت در محیطی عاری از قوه قاهره مرکزی و به عبارتی یک محیط هرج و مرج گونه است.²
3. دولتها به عنوان واحدهای سیاسی مستقل، برابر و واجد حقوق حاکمیت‌اند و از توانایی در سطوح متفاوت بهره‌مندند.³
4. سیاستها تابع قواعد عینی‌اند که ریشه در طبیعت و ذات انسانها دارند.
5. سیاستهای بین‌المللی در چهارچوب منافع ملی و در قالب قدرت تحقق می‌یابند.
6. تجربه نشان داده که اصول اخلاقی جهانشمول بر روابط دولتها حاکم نمی‌شود.⁴
7. دولتها برای ادامه بقای خود به ابزارهای ذیل متوسل می‌شوند:
  - الف) تن دادن به رقابت تسلیحاتی و افزایش قوای نظامی،
  - ب) تصرف اراضی به عنوان جبران قدرت،
  - ج) ایجاد مناطق حائل، و
  - د) تدارک متحدان و ایجاد تفرقه میان متحدان گروه متخاصم.⁵
8. مخالفت با تفوق و برتری فوق‌العاده یکی از اعضا.
9. وجود حداقل پنج بازیگر قدرتمند.⁶

اما دهه شصت قرن بیستم، دهه نزول و ضعف سیطره رئالیسم سیاسی بر مطالعات روابط بین‌الملل بود. اقدامات موفقیت‌آمیز سازمان ملل متحد، نظریه هرج و مرج بین‌المللی را تحت‌الشعاع قرار داد و پیدایش دیدگاههای مرتبط با روابط میان‌ملتی و نظریه وابستگی متقابل، بسیاری از مفروضه‌های اصلی نظریه رئالیسم را زیر سؤال برد، هرچند محققانی از قبیل کنت تامپسون⁷، دانشجوی سابق مورگان، مارتین وایت⁸ و هربرت هربرت باترفیلد⁹ به مکتب رئالیسم وفادار ماندند. نئولیبرالها نقش اصلی را در طرح انتقادات علیه رئالیستها داشتند. رابرت کوهن¹⁰ و جوزف نای¹¹ با طرح و اثبات وجود بازیگران متعدد در روابط بین‌الملل، مفروضه محدودیت قدرت نظامی در روابط بین‌الملل را کنار گذاشتند و مدعی شدند که در نظام جدید به جای رقابت

¹ . Roberson, Barbara Allen; The Relevance of Realism in the Search for Security; ۲۴۱-۲۳۴ .pp

² . از نظر کارل دوویچ و گروه نویسندگان، سیاست قدرت متضمن باورهای مشترکی درباره سیاست بین‌الملل است که این باورها حول این گزاره دور می‌زنند که دولتها ذاتا در پی کسب هر چه بیشتر قدرت می‌باشند و این به خاطر ماهیت خطرناک و هرج و مرج‌آمیز جهانی است که در آن به سر می‌برند دوویچ، کارل و دیگران؛ نظریه‌های روابط بین‌الملل؛ ج 1، ص 233.

³ . دوئرتی، جیمز و رابرت فالترگراف؛ نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل؛ ج 1، ص 143.

⁴ . Realism and International Relations; p. 16.

⁵ . ارگانسکی، ای. ف. ک.؛ سیاست جهان.

⁶ . نظریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل؛ ص 93.

⁷ . Kenneth Thompson

⁸ . Martin Wight

⁹ . Herbert Botter Field

¹⁰ . Robert Kohan

¹¹ Joseph Nye .

در قدرت، وابستگی متقابل شکل‌دهنده نظام بین‌المللی است.¹

اما از آنجا که جوهره علم و دانش، پویا و تحول‌پذیر است، در دهه هشتاد، اندیشه‌های رئالیستی در روابط بین‌الملل مجدداً احیا شد و نسل جدیدی از محققان کوشیدند با تکیه بر یافته‌های مثبتاتی علوم اجتماعی، مکتب رئالیسم را در قالب واقع‌گرایی جدید یا نئورئالیسم بازسازی کنند. هدایت این موضوع با کنت والتز بود که ضمن بررسی نقاط ضعف نظریات نئولیبرالها و مفروضه‌های وابستگی متقابل، از دیدگاه‌های ساختارگرایان بهره برد و نظریه واقع‌گرایی جدید را پایه گذاشت. از ابتکارات مهم والتز توجه به مفهوم ساختار در نظام روابط بین‌المللی بود.² وی در کتاب معروف خود نظریه سیاست‌های بین‌المللی (1976) و دو مقاله مهم با عناوین «تفکر رئالیست و نظر نئورئالیست» (1991) و «ساختار در حال ظهور و سیاست‌های بین‌المللی» (1993) دیدگاه‌های خود را در ارتباط با مفهوم نئورئالیسم مطرح ساخت.³

والتز تعبیر خاصی از مفهوم ساختار در نظام بین‌المللی دارد. از نظر او، نحوه استقرار اجزا و بازیگران، شکل ساختار را به وجود می‌آورد.⁴ در خصوص نحوه استقرار بازیگران سیاسی، و ساختار حاصل از آن، دو حالت متصور است: یکی روابط سلسله‌مراتبی و دیگری آنارشیک به معنی غیر سلسله‌مراتبی. در حالت دوم، نظم و نظام توسط یک اقتدار فوقانی تحمیل نمی‌شود، بلکه حاصل تعاملات بازیگران سیاسی برابر است. از نظر والتز، تفاوت اصلی بازیگران در توانایی آنهاست نه در نوع کارکردشان چرا که دولتها نیز کارکرد مشابه دارند و به علت تفاوت در تواناییها، رفتارهای متفاوت از خود بروز می‌دهند. نابرابری تواناییها و رفتار هر دولت بر اساس میزان توانایی خود در مقایسه با سایر بازیگران، موازنه‌ای را ایجاد می‌کند که ساختار آن قابل تشخیص است، البته قدرتهای بزرگ در شکل‌گیری ساختار، نقش اصلی را دارند و به همین علت است که امکان تمییز نظام دوقطبی از چندقطبی وجود دارد. در واقع والتز ادعا می‌کند که دولتها در حالت آنارشی به جای پیروزی یکطرفه وارد حالت موازنه می‌شوند و الگوهای رفتاری دولتها از الزامات ساختار نظام بین‌الملل مشتق می‌شود.⁵ رابرت گیلپین⁶ نیز مدعی است که تأکید واقع‌گرایی جدید، بر اساس مفهوم توزیع قدرت و توانایی میان دولتهاست و نحوه توزیع مزبور، نظام بین‌المللی را شکل می‌دهد.⁷

دیوید ی. بالدوین ویژگیهای زیر را برای نظریه واقع‌گرایی جدید مطرح می‌کند:

1. اعتقاد به طبیعت هرج و مرج گونه روابط بین‌الملل (نبود یک قدرت برتر)؛
2. پذیرش تداوم محدود رژیمهای بین‌المللی و توجه به توانایی محدود نهادهای بین‌المللی؛
3. همکاری دولتها بر پایه قدرتشان؛
4. تأکید بر سود نسبی در روابط بین‌الملل؛

¹ I. Keohane, Robert O. and Joseph S. Nye; *Transnational Relations and World Politics*.

² صدریا، مجتبی؛ تئوری تضاد در روابط بین‌الملل نگاه ژاپن؛ ص 7.

³ . Realism and International Relations; pp. 26-27.

⁴ نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل؛ ص 197.

⁵ . Ibid.; p. 19.

⁶ Robert Gilpin .

⁷ . Gilpin, Robert; *Global Political Economy*; pp. 16-17.

5. اولویت اهداف ملی دولتها.¹

حسین سیف‌زاده نیز سه مفروضه را برای «نواقع‌گرایان» ارائه می‌کند: (1) دولت‌محوری؛ (2) عقلانیت، بدین معنی که رفتار بازیگران در سیاست بین‌المللی از عقلانیت خاصی ناشی می‌شود که هدفش تأمین منافع ملی برحسب قدرت است. بر اساس این مفروضه، کشورها به‌دقت هزینه و نفع سیاستهای بدیل خود را محاسبه می‌کنند و سعی در اجرای سیاستی دارند که منافع آنها را به حداکثر برساند؛ (3) قدرت، بدین معنی که دولتها در جستجوی قدرت‌اند تا به میل خود در رفتار بازیگران تغییر ایجاد کنند و همچنین منابع لازم را برای ایجاد تغییر به دست آورند.²

نظریه واقع‌گرایی جدید اگرچه به علت توجه خاصش به مفهوم ساختار، در تحلیل تاریخ تحولات بین‌المللی قرن نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم کمک بزرگی به ما می‌کند، باز هم نگاهی جامع به متغیرهای تأثیرگذار ندارد. متغیرهای متعدد اقتصادی، فرهنگی و ایدئولوژیک ریشه تحولات روابط بین‌الملل بوده و هستند و نادیده گرفتن آنها به معنی بی‌توجهی به بخشی از متغیرهای تأثیرگذار است. کدام محقق روابط بین‌الملل است که نقش شخصیت رجالی چون بیسمارک، هیتلر، موسولینی یا ودروو ویلسون را در تحولات بین‌المللی نادیده بگیرد؟ آیا ایدئولوژیهای فاشیسم و نازیسم در بروز جنگ جهانی دوم مؤثر نبوده است؟ آیا بحران اقتصادی 1929 م زمینه‌ساز شکست نظریات آرمانگرایان نبوده و آیا خیزش ناسیونالیسم در قرون نوزدهم و بیستم متغیری تأثیرگذار در تحولات بین‌الملل نبوده است؟

۱. م. اس. آندرسون³ در کتاب خود با عنوان *عروج اروپا 1815-1914* م، متغیرهای موازنه سیاسی، موازنه اقتصادی، تحولات نظامهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ملل، ملی‌گرایی، توسعه‌طلبی اروپا، قدرت نظامی و نهضت‌های رمانتیسم و جریان پویای اندیشه را جزء متغیرهای مهم تحولات بین‌المللی در سالهای 1815-1914 بر می‌شمارد.⁴

پل کندی نیز در اثر بسیار ارزشمند خود با عنوان *ظهور و سقوط قدرتهای بزرگ 1500-2000* م به طور خاص به تحلیل آماری و مستند متغیرهای اقتصادی و نظامی در تاریخ روابط بین‌الملل می‌پردازد.⁵ مارسل مرل نیز در کتاب *جامعه‌شناسی روابط بین‌الملل* به نیروهای شگرف غیر دولتی که بر روابط بین‌الملل مؤثرند اشاره دارد.⁶

به دنبال طرح نقدهای مذکور، نئورئالیسم نیازمند تجدید نظر بود. کار نهایی توسط باری بوزان⁷ و گروه وی صورت گرفت که نظریه واقع‌گرایی جدید را در قالب رئالیسم ساختاری با مفروضه‌هایی که دامنه وسیع‌تری را دربر می‌گرفتند، بازسازی کرد. بوزان در کتاب *منطق آنارشی، نئورئالیسم تا رئالیسم ساختاری*⁸

¹ Neorealism and Neoliberalism; pp. 4-8. . Baldwin, David A;

² نظریه پردازی در روابط بین‌الملل، مبانی و قالبهای فکری؛ ص 163-164.

³ . M. S. Anderson

⁴ . Anderson, M. S.; The Ascendancy of Europe 1815-1914; pp. 1-389.

⁵ کندی، پل؛ ظهور و سقوط قدرتهای بزرگ، 2000.1500 م.

⁶ . Merle, Marcel; Sociologie des Relations Internationales.

⁷ Barry Buzan

⁸ Buzan, Barry et al.; The Logic of Anarchy, Neorealism to Structural Realism; p. 267. .

(1993)، ضمن حفظ بسیاری از مفروضه‌های والتز، سه نکته محوری را برای تفسیر جدید خود از رئالیسم ساختاری بیان می‌کند:

1. این نظریه اولویت حوزه سیاست و قدرت را در مطالعات روابط بین‌الملل می‌پذیرد ولی اعلام می‌دارد که حوزه سیاست و قدرت صرفاً محدود به متغیر توان دیپلماسی نظامی نمی‌شود. در واقع اختارگرایی مورد نظر بوزان، به حوزه‌های اجتماعی-اقتصادی و ایدئولوژیک نیز به عنوان عوامل مؤثر توجه می‌کند.
  2. این نظریه دولت را به عنوان محور اصلی سیاست‌های بین‌المللی می‌پذیرد اما نقش آن را انحصاری نمی‌داند و سایر بازیگران به‌ویژه بازیگران غیردولتی را نیز در شکل‌گیری روابط بین‌الملل مؤثر می‌داند.
  3. این نظریه معتقد است که باید برای نظام بین‌المللی در ادوار مختلف یک ساختار معین تعریف کرد و همین ویژگی است که ما را از سرگردانی در انبوه داده‌ها باز می‌دارد. تفاوت اصلی نظریات بوزان با والتز در این نکته است که بوزان برای تبیین مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده ساختار، دامنه وسیعی را لحاظ می‌کند.¹
- در مجموع به نظر می‌رسد نظریه رئالیسم ساختاری که توسط «بوزان» تکمیل شد می‌تواند الگوی مناسبی برای مطالعه دوره تاریخی ما باشد. رابرت دلبیوکاکس در کتاب رئالیسم نو، چشم‌اندازی بر چندجانبه‌گرایی و نظم جهانی، رهیافت نئورئالیسم را برای مطالعات تاریخی مناسب می‌داند و تفاوت اساسی آن با رئالیسم کلاسیک را توجه به تأثیر نیروهای تعیین‌کننده خارج از قدرت دولت معرفی می‌کند.²
- روند تحولات بین‌المللی در دوره مورد مطالعه ما، در نگرش کلان و در قالب ظهور، شکل‌گیری و نهایتاً فروپاشی ساختارها تداوم یافته است. ساختار نظام بین‌المللی در ربع آخر قرن نوزدهم در قالب نظام موازنه قوای مبتنی بر اتحادهای دوگانه تداوم یافت. جنگ جهانی اول فروپاشی این نظام را به دنبال داشت و کنگره صلح ورسای و جامعه ملل کوشید نظام امنیت دسته‌جمعی را بر روابط بین‌الملل حاکم سازد، اما نظریات آرمان‌گرایان تفوقی گذرا بر نظام بین‌المللی داشت و رشد نهضت‌های فاشیسم و نازیسم، ظهور مجدد موازنه قوا را باعث شد. این موازنه نیز نتوانست جهان را از درگیر شدن در یک جنگ بزرگ و خانمانسوز دیگر، یعنی جنگ جهانی دوم، برهاند.

کتاب‌شناسی

چنانچه بخواهیم کتاب‌شناسی مختصری پیرامون مباحث تاریخی روابط بین‌الملل در دوره مورد مطالعه داشته باشیم، ارائه فهرستی کامل و جامع کار بسیار مشکلی است ولی حتی‌الامکان سعی می‌شود فهرستی از منابع کلیدی این دوره ارائه شود.

کتاب دائره‌المعارف‌گونه تمدن، گذشته و امروز تألیف تی. والتز والبانک و آلستر تیلور³ که هنوز به فارسی ترجمه نشده است به شیوه جذاب و تفصیلی بسیاری از تحولات جوامع بشری از دوره رنسانس تا پایان جنگ جهانی دوم را توضیح داده است.

کتاب ظهور و سقوط قدرتهای بزرگ، از 1500-2000 م که در سه جلد به فارسی برگردانده شده است،

¹ . Théorie des Relations Internationales; pp. 140-141.

² . کاکس، رابرت دلبیوک؛ رئالیسم نو، چشم‌اندازی بر چندجانبه‌گرایی و نظم جهانی؛ ص 16-17.

³ . Wallbank T. Walter and Alastair Taylor; Civilization, Past and Present.

کتابی است ارزشمند که از زاویه متغیرهای اقتصادی و نظامی تحولات بین‌المللی نیمه دوم هزاره پیشین را تجزیه و تحلیل کرده است.¹

مجموعه هفت‌جلدی آبر ماله که درباره تحولات تاریخی از یونان باستان تا پایان قرن نوزدهم بحث می‌کند، مجموعه با ارزشی است که محققان را در بررسی تاریخی بسیاری از رخدادها یاری می‌رساند.² مجموعه نوشته‌های مورخ برجسته پی‌یر رونون که بخشی از آثارش به فارسی ترجمه شده کمک زیادی به محققان تاریخ روابط بین‌الملل می‌کند.

کتاب شش‌جلدی *خاطرات جنگ جهانی دوم*، از وینستون چرچیل، در تجزیه و تحلیل حوادث نیمه اول قرن بیستم بسیار مفید است، هرچند که نگاه یکجانبه انگلیسی در آن مشاهده می‌شود.³

اثر شش‌جلدی ژاک پیرن با عنوان *جریانهای بزرگ تاریخ معاصر*، راهنمایی بزرگ و مفیدی برای محققان تاریخ تحولات بین‌المللی از کنگره ورسای (1918) است.⁴

کتاب اسماعیل دولتشاهی با عنوان *تاریخ اروپا از کنگره وین تا جنگ جهانی دوم* نیز منبع ارزشمندی در مباحث تاریخ روابط بین‌الملل است.⁵

مجموعه دو‌جلدی رابرت پالمر روزول تحت عنوان *تاریخ جهان نو* ترجمه ابوالقاسم طاهری منبع دیگری در زمینه مباحث تاریخ روابط بین‌الملل است.⁶

دو جلد آخر (11 و 12) کتاب کارل کریمبرگ با عنوان *تاریخ بزرگ جهان در تبیین مسائل روابط بین‌المللی سده‌های نوزده و بیستم* بسیار غنی و ارزشمند است.⁷

سه جلد کتاب از ای. جی. پی. تیلر، با عناوین *جنگ جهانی اول*، *عظمت و انحطاط اروپا*، و *جنگ جهانی دوم* که همگی به فارسی برگردانده شده‌اند منابع مفیدی در بحث‌های تاریخی سده بیستم عرضه داشته‌اند.

کتاب فوق‌العاده ارزشمند هنری لیتل‌فیلد، با عنوان *تاریخ اروپا از سال 1815*

به بعد ترجمه فریده قره‌چه‌داغی، نگاه تحلیلی عمیقی به علل تفوق اروپا در قرن نوزدهم دارد.⁸

اثر ارزشمند دکتر احمد نقیب‌زاده با عنوان *تحولات روابط بین‌الملل از کنگره وین تا امروز* کمک بزرگی به دانشجویان رشته علوم سیاسی در درس تاریخ روابط بین‌الملل بوده است.⁹

کتاب هربرت ال. فیشر با عنوان *تاریخ اروپا از انقلاب فرانسه تا زمان ما* منبع ارزشمند دیگری در مباحث

1. ظهور و سقوط قدرتهای بزرگ، 1500-2000 م.

2. ماله، آبر؛ تاریخ یونان باستان، رم، قرون وسطی، عصر جدید، قرن هجدهم، قرن نوزدهم معاصر.

3. چرچیل، وینستون؛ *خاطرات جنگ جهانی دوم*.

4. پیرن، ژاک؛ *جریانهای بزرگ تاریخ معاصر*.

5. دولتشاهی، اسماعیل؛ *تاریخ اروپا از کنگره وین تا جنگ جهانی دوم*.

6. روزول، رابرت پالمر؛ *تاریخ جهان نو*.

7. کریمبرگ، کارل؛ *تاریخ بزرگ جهان*.

8. لیتل‌فیلد، هنری؛ *تاریخ اروپا از سال 1815 به بعد*.

9. نقیب‌زاده، احمد؛ *تحولات روابط بین‌الملل از کنگره وین تا امروز*.

تحولات اروپا و تاریخ روابط بین‌الملل است.¹
کتاب دوجلدی و غنی ماکسیم مورن با عنوان تاریخ دول معظم اروپا (1919-1945) به طور خاص به
برخی از زوایای تاریک تاریخ این دوره پرداخته است.²
کتب دیگری نیز به کمک مطالعات تاریخ روابط بین‌الملل می‌آید که تعدادی از آنها به شرح زیر است:
- اروپای قرن بیستم³، اثر رنه آلبرشت کاریه،
- جهان مدرن از 1870، نوشته لواسنول گرو،⁴
- تاریخ جهان در قرن بیستم، نوشته فرانک اسپنسر،⁵
- اروپا از 1870⁶، اثر جیمز یول.

---

1. فیشر، هربرت ال؛ تاریخ اروپا از انقلاب فرانسه تا زمان ما 1789-1935.

2. مورن، ماکسیم؛ تاریخ دول معظم.

3. Albrecht-Carrié, René; Twentieth Century Europe.

4. Snellgrove, Le; The Modern World since 1870.

5. Spencer, Frank; A History of the World in the 20th Century.

6. Joll, James; Europe Since 1870, An International History.